

*Величко М. П.,**кандидат філологічних наук, доцент кафедри східних мов
Навчально-наукового центру мовної підготовки
Національної академії Служби безпеки України*

СТАНОВЛЕННЯ АНДАЛУЗЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО КАНОНУ (VIII–XIII СТ.СТ.)

Анотація. Стаття присвячена аналізу арабо-іспанської лірики як унікального історико-культурного феномена, окресленню його геополітичних, соціальних, релігійних і літературних особливостей.

Ключові слова: жанр, літературна епоха, тематика творів.

Постановка проблеми. Аксиологічний вимір сучасного суспільства привертає все більшу увагу вчених, зокрема літературознавців. Це зумовлено багатьма чинниками, головним із яких є ціннісні зрушення, що супроводжують і водночас детермінують становлення інформаційного суспільства. Виникає необхідність вивчення історико-літературної ситуації становлення арабо-іспанської лірики як унікального історико-культурного феномена.

Історико-літературну ситуацію на теренах мусульманської Іспанії вивчали такі літературознавці, як В. Жирмунський [1], Н. Конрад [2], І. Крачковський [3], О. Куделін [4], Л. Петрова [5]. Учені довели, що реальні сторичні причини ставали рушієм зміни типу поетичного канону.

Стаття покликана проаналізувати процес становлення та розвитку андалузської літератури, яка стала синтезом двох культур, арабської й іспанської, кількох мов, різних жанрів і поетичних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід світової літератури засвідчує, що на різних історичних етапах національні літератури постійно взаємодіють одна з одною, знаходяться в нерозривному контактi, взаємовпливах, які приносять нові свіжі тенденції. «Жодна визначна національна література не розвивалася поза живою і творчою взаємодією з літературами інших народів, і той, хто стверджує, що вона виросла виключно на місцевому національному ґрунті, прирікає її цим на провінційну вузькість і «самообслуговування» [1, с. 18]. Унаслідок такої взаємодії література-реципієнт постійно збагачується новими художніми засобами, сюжетами, ідеями. Вплив однієї культури на іншу відбувається різними шляхами, і не останню роль в цьому відіграє мовна ситуація. «Орієнтація того чи іншого народу на культуру іншомовну, – писав академік М. Конрад, – використання окремими його письменниками чужої мови викликані, як відомо, багатьма причинами, не останню роль серед яких відіграє наявність глибоких зв'язків цього народу з народом-носієм цієї мови» [2, с. 299].

Яскравим прикладом цієї взаємодії у світовій літературі є арабо-іспанська (андалузська) середньовічна лірика.

На теренах Андалузії поетична традиція відрізнялася жанровим розмаїттям і була дотична до всіх сфер життя арабо-іспанського суспільства. Усі соціальні групи та прошарки з ентузіазмом долучалися до створення поетичних творів, зокрема

поезія була у великій пошані серед правителів і державних діячів, викликала в них живий інтерес. Багато з них і самі були славнозвісними поетами. Поетичне надбання Андалузії стало результатом масштабного літературного процесу, який охопив кілька століть, відчувши на собі вплив різних політичних подій, соціальних змін, а також урізноманітнився багатьма напрямками літератури й філософської думки.

Значну роль у становленні поезії цього періоду відіграв і природний чинник Андалузії. Образи природи наявні в жанровій і тематичній системі арабо-іспанської лірики, увиразнюючи її художні особливості.

Андалузія має свою особливу, давню історію й культуру. Арабських рис її культура набула кілька століть тому, але й нині існує відомий баскійський фольклор, народні оповідання про мавританські чари, гармонію руху та звуків.

Аль-Андалус – так називали араби Піренейський півострів, але лише південна його частина зберегла назву «Андалузія». Здавня півострів населяли іберійці. Першими з чужинців на ньому з'явилися фінікійці, які заснували свої колонії. Їх змінювали греки, карфагеняни, а потім римляни й германські завойовники – вандалі. Їх, у свою чергу, витіснили племена, які прийшли з Балканського півострова, через Гібралтарську протоку в Африку. Це германське плем'я, яке оселилось у Північній Африці й дало, «з легкої руки» арабів, які пізніше завоювали Іспанію, назву південній частині Іспанії – Андалузія, оскільки звідси прийшло в Африку плем'я вандалів.

Арабів давно цікавила Іспанія, але свій похід арабський полководець Тарик бін З'яд здійснив на прохання синів короля Вітиці. У 711 р. за вісім днів битви військо вестготів було знищено.

Із перших років арабського панування почалася боротьба за звільнення Іспанії, яка отримала назву Реконкісти. Вона завершилася лише наприкінці XV ст. Захоплені арабами одними з перших міста Кордова, Севілья та Гренада повернулися до складу Іспанії останніми. Відомості про драматичні події цього періоду зафіксовані в арабо-іспанській історичній пам'ятці «Chronica del Moro Rasis» [3, с. 490].

Нова загальна культура Халіфату ввібрала в себе не лише примітивні традиції арабів-кочівників, а й звичаї, погляди, традиції, смаки корінних жителів Халіфату – сирійського, грецького, іранського, єврейського, іспанського народів.

Мовою нової держави стала арабська, яка відігравала роль латини на Близькому Сході. Білінгвізм у літературі арабської Іспанії вже довгий час є предметом дослідження західноєвропейських соціолінгвістів.

На теренах Андалузії працював Ібн аль-Хатіб, арабо-іспанський учений і поет, який залишив по собі понад 60 трактатів з історії, медицини, філософії, географії, літературі, з історії мусульманської Іспанії, а також Ібн Халдун (ibn – Khaldun) –

арабський історик і філософ, котрий вважається засновником соціології та історії філософії. Поступово Андалузія набуває ще більшого значення на півдні Європи й чинить особливий культурний вплив у Європі та мусульманському світі. Особливо зміцнилася країна при Омарі Абд ар-Рахмані III (912–961), який прийняв у 929 р. титул халіфа. Видатний державний і військовий діяч, Абду ар-Рахмані III зіграв активну роль у великій європейській політиці, турбувався про добробут населення, безпечність доріг і торгівлі, будівництво міст. Саме в тогочасній Іспанії можна констатувати найвищий рівень розвитку культури на теренах європейського континенту [4].

Син халіфа Абд ар-Рахмана III – аль-Хакам (961–970) – знавець літератури й філософії – запрошував до свого двору відомих учених і літераторів, купував книги для своєї багаті бібліотеки. Представники династії Омеядів за допомогою щедрих заохочень залучили кращих східних учених до свого двору й перетворили нову столицю Кордову в центр мусульманської культури.

Після складних інтриг до влади в 981 р. приходять Мохаммад ібн Абу Амір Мансур, який оголошує себе «великим хаджибом». У 1002 р. під час походу проти християн аль-Мастур помер. Насадки Аль-Мансура правили недовго. Із тридцятих років XI століття для Андалузії, особливо для її столиці Кордови, настав час великої смуги.

Починається розпад Кордовського халіфату, що спричинив утворення багатьох дрібних князівств, правителі яких не могли протистояти наступу іспанців з півночі.

Парадоксально, але розпад Іспанії на дрібні князівства стимулював розвиток літератури, зокрема поезії, оскільки, замість одного централізованого двору правителя, утворилося з десятком дворів, де зосереджувалися андалузські митці. Вторгнення з Північної Африки кочівників на чолі з берберськими династіями Альморавидів (XI ст.) і Альмохадів (XIII ст.) зупинило наступ іспанців на деякий час. До середини XIII ст. в Іспанії збереглося лише одне арабське князівство – Гранадський емірат, який у 1492 р. було завойовано іспанським королем Фердинандом V. Із падінням Гранади завершилося майже 800-річне перебування арабів в Іспанії [5, с. 19].

Література спадщина Андалузії стала результатом масштабного літературного процесу, який охоплює вісім століть. На становлення поетичної спадщини впливали різні поетичні процеси, соціальні зміни, різноманітні напрями літератури й філософські думки.

Її першими творами були бойові пісні, які оспівували подвиги воїнів-завойовників і їхнього полководця Тарика [6, с. 257], чие ім'я увіковічено в назві «Гібралтар» (Джабель ат Тарік – «Гора Таріка»).

Перший період андалузської літератури збігається з часом культурного розквіту Кордови. Освічені правителі вже із середини VIII ст. заохочували розвиток літератури в її традиційних класичних формах. У цей період у середовищі арабських завойовників, котрі наслідували традиції своїх бедуїнських предків, культивувалися невеликі поеми, у яких оспівували племінні подвиги, оплакували померлих або сумували за покинутою на Сході батьківщиною.

Перші твори андалузської літератури належать до середини VIII ст. До нас дійшли вірші омеядського еміра Абд ар-Рахмана I «Прибульця» (755–788), у яких емір оплакує розлуку з рідним краєм. Розквіт літератури в Кордові досягає високого рівня в X ст. Політична й релігійна реакція, яка посилилась у цей час у Багдаді, не торкнулась Кордови, де правили освічені халіфи Абу ар Рахман III (912–961) і аль-Хакам II (961–976).

Найбільш знаменитим на етапі становлення андалузської поезії був панегірист Абд ар Рахман III Ібн Абу Раббіхі (890–940). При ньому була побудована біля міста Кордова літня резиденція халіфів – Аз-Захра.

У процесі становлення й розвитку арабо-іспанської середньовічної лірики можна виділити дві тенденції – класичну та новаторську, які панували в андалузській літературі залежно від історико-культурних умов. У скарбниці арабської класичної літератури велику роль відіграв спадок арабо-мусульманської історії. До кінця X ст. андалузська поезія мало чим відрізнялась від поезії східних областей Халіфату.

Видатна постать андалузської поезії, Ібн Хані (938–973) писав свої віршовані твори, а це були в більшості панегірики, за традиційною жанровою схемою, суттєвою ознакою яких було засилля песимістичних сентенцій.

Творчість поета й ученого Ібн Хазма (994–1064) ознаменувала початок розквіту арабської літератури в Іспанії. Його вважають письменником останніх років Кордовського халіфату, оскільки як активний прихильник кордовських Омеядів він був вимушений після падіння династії переїхати до Альмерії, де й написав видатну працю – пам'ятку філософських, морально-етичних і естетичних уявлень своєї епохи – «Намісто голубки» [4].

Найбільш популярними жанрами цього періоду в історії андалузської літератури вважаються панегірики на честь халіфа, філософські роздуми про життя і смерть, втрачену молодість. Поет Аль-Газаль (770–864) поряд із віршами-роздумами про сенс життя пише ліричні вірші відповідно до вимог арабської класичної поезії цього жанру. Ібн Шухейд (992–1035) – поет і прозаїк з Кордови писав ліричні вірші й прославився прозовим оригінальним взірцем андалузської літературної критики «Послання про духів – людських двійників». Автор розповідає про мандрівку у світ духів, що надихали багатьох поетів і прозаїків, і критично оцінює їхню творчість. Звертаючись до жанру любовної лірики, поет пише твори про кохання, яке несе страждання. Як і поети «омаритського» напрямку, Ібн Шухейд використовує традиційну побудову ліричного вірша: герой пише листа коханій жінці й просить, щоб вона зберегла цю таємницю [7].

Мусульманська Іспанія, яка, починаючи вже з XI ст., зазнавала поступового політичного регресу, водночас стала ареною бурхливого розвитку літературного процесу загалом і поезії зокрема. Беззаперечним чинником розвитку арабо-іспанської поезії є місцевий, етнічний ґрунт, на якому проросла потужна самобутня культурна традиція. Мова йде про іберо-іспанську поезію, на яку був накладений моноліт східно-арабської класичної поетологічної системи, витворивши яскравий художній феномен андалузської літератури. Строкатий етнічний і релігійний склад населення Андалузії зумовлював той факт, що жителів мусульманських провінцій Іспанії можна було вважати арабами лише за фактом використання ними арабської мови. Створювана андалузськими поетами лірика була більше арабомовною, аніж арабською.

Очевидним і логічним є зв'язок арабо-іспанської лірики з класичним каноном. Ремінісценції з Корану, запозичення з творів східноарабських визнаних майстрів слова (у Ібн Зейдуна знаходимо мотиви творів аль-Му'танабі та Абу Таммама) впливають із безпосереднього зв'язку між мусульманською Іспанією та іншими регіонами Халіфату, проте це не робить творчу спадщину андалузських поетів вторинною й меншوارтійною [4, с. 156].

Андалузські поети зверталися до поетичних жанрів любовної, пейзажної та філософської лірики, при цьому майже не відступаючи від класичної арабської поетичної системи.

Висновки. Для андалузської лірики були притаманні всі поетичні жанри, що й для східнокласичної літературної традиції, хоча й із певною видозміною: панегірик і твори сатиричного характеру повністю відображали канон традиційної арабської поезії, тоді як пейзажна та любовна лірика трансформувалися внаслідок особливої уваги до місцевої, іспанської теми [7].

Синтез жанрових форм арабо-іспанської поезії втілюється в поєднанні одразу кількох жанрів в одному творі. Особливе місце в жанровій системі андалузської лірики посідав опис (васф), що було продиктовано насамперед географічними і кліматичними факторами Андалузії. Пейзажна лірика вдало поєднувалася з любовними, елегійними, філософськими елементами, сприяючи якомога повнішому відображенню внутрішнього світу самого автора, багатогранного за своєю сутністю, тому такі поєднання надавали змогу отримати цілісну картину світу навколишнього і світу людських переживань і почуттів.

Отже, мистецтво арабів було художньо активним протягом багатьох століть, оскільки поети намагалися урізноманітнювати теми поезії й удосконалювати поетичну мову. Митці продовжуватимуть оспівувати досягнення правителів на полі бою, їх перемоги в протистоянні з ворогом, проте такий тип монарха вже не відповідатиме повною мірою образу героя панегіричної поезії. Під дією політичних і соціально-економічних чинників зміст андалузської поезії змінюється. Ми бачимо, що в межах канонів класичної арабської поезії андалузські автори мали змогу виявити творчу індивідуальність.

Література:

1. Жирмунский В.М. Литературное Востока и Запада как проблема сравнительного литературоведения / В.М. Жирмунский // Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1979. – С. 18–45.

2. Конрад Н.И. Проблемы современного сравнительного литературоведения / Н.И. Конрад // Конрад Н.И. Запад и Восток : статьи / Н.И. Конрад. – М. : Наука, 1972. – С. 290–314.
3. Крачковский И.Ю. Работа А. Переса об андалусской поэзии в XI в. / И.Ю. Крачковский // Избранные сочинения. – М.-Л. : Изд. АН СССР, 1956. – Т. 2. – 1956.
4. Куделин А.Б. Классическая арабо-испанская поэзия (конец X – сер. XII в.) / А.Б. Куделин. – М. : Наука, 1973. – 192 с.
5. Петрова Л.А. Испано-арабская строфическая поэзия. Заджал Ибн Кузмана (XII в.) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.06 / Л.А. Петрова ; Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Л., 1974. – 27 с.
6. Фильштинский И.М. Вопросы периодизации средневековой арабской литературы / И.М. Фильштинский // Проблемы периодизации истории литератур народов Востока. – М., 1968. – 388 с.
7. Alcazar José Luis. Orígenes de la literatura en lengua andaluza / José Luis Alcazar [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.andalucia.cc/adarve/origenesliteratura.html>.

Величко М. П. Становление андалузского литературного канона (VIII–XIII вв.)

Аннотация. Статья посвящена исследованию арабо-испанской лирики как уникального историко-культурного феномена, очерчиванию его геополитических, социальных, религиозных и литературных особенностей.

Ключевые слова: литературная эпоха, тематика произведений.

Velychko M. Formation of the Andalusian literary canon (VIII–XIII centuries)

Summary. The article deals with research of the Arab-Spanish lyric poetry as unique history and cultural phenomenon, outlining its geopolitical, social, religious and literary features.

Key words: genre, literary epoch, subject of the works.